

Strijd voor Gerechtigheid

Het gedachtegoed van 'rooie dominee' Krijn Strijd (1909-1983) over de koppeling tussen christendom, marxisme en pacifisme 1945-1976

Bachelorscriptie Geschiedenis aan de Vrije Universiteit

Collegejaar 2007/2008

Inleverdatum 01-09-2008

Wietse van der Kooi
Eerste Ringdijkstraat 98
1097BC Amsterdam
wfvanderkooi@gmail.com
06-40797273
Studentnr. 1475088

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1. Historische context	5
§1.1 Een korte biografische voorgeschiedenis: Krijn Strijd (1909-1983)	
§1.2 Een traditie van christensocialisten en christenpacifisten	
Hoofdstuk 2. Discussie over Christendom en Communisme (1947-1951)	10
§2.1 Inleiding	
§2.2 Beknopte westerse vrijheden	
§2.3 Koppeling communisme aan het christendom	
Hoofdstuk 3. Christen-marxist in wording (1951-1965)	15
§3.1 Derde Weg en PSP	
§3.2 Christendom en communisme (2)	
Hoofdstuk 4. Onverbreekelijke eenheid (1965-1976)	20
§4.1 Vietnam en kernwapens	
§4.2 Van radicale verandering tot revolutie	
Conclusie	25
Literatuurlijst	27

Inleiding

Dat een man die bij zijn geboorte de naam Krijn Strijd had gekregen, een sterk polemisch leven zou gaan leiden, kan men bijgelovig aan voorbestemming wijten, aan een zogenaamd ‘nomen est omen’.¹ De betekenis van zijn achternaam behoeft wat dat betreft geen uitleg maar zijn voornaam is moeilijker te duiden. De naam ‘Krijn’ stamt af van de Latijnse godheid Quirinus, een patroon van de vrede. De naam betekent echter letterlijk ‘lanszwaaiër’ en was in een eerder stadium de naam van een Sabijnse oorlogsgod. Zowel het strijdbare als het pacifistische karakter van Krijn Strijd zullen in deze Bachelorscriptie de rode draad zijn.

Deze scriptie zal gaan over de ontwikkeling in het gedachtegoed van Krijn Strijd gedurende zijn carrière als landelijk opiniemaker en de wijze waarop Strijd de driepoot christendom, marxisme en pacifisme vormgaf. In de historische context wordt al een korte biografische schets van de periode uit zijn leven vóór en gedurende de Tweede Wereldoorlog gegeven, alleen voor mijn hoofdvraag staat de periode vanaf 1945 centraal. Na de oorlog werd Strijd hoofdbestuurder binnen Kerk en Vrede en ook redacteur van het periodiek van Kerk en Vrede, Militia Christi. Daarnaast ging hij zich op politiek vlak ontplooien. Zo was hij één van de initiatiefnemers van de vredesbeweging de Derde Weg en later van de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP). Strijd ging vanaf 1961 preken in Amsterdam en hij werd in 1968 tot hoogleraar benoemd aan de theologische faculteit van Gemeentelijke Universiteit (de latere Universiteit van Amsterdam).² Tot zijn emeritaat in 1976 bleef Krijn Strijd in de publiciteit controversiële standpunten innemen waardoor hij zowel binnen de Nederlands Hervormde kerk als in buitenkerkelijke kringen vaak als dwarsligger werd beschouwd.

Naast het gegeven dat zijn landelijke carrière in 1945 begon, ging Strijd zich vanaf het bevrijdingsjaar voor het eerst ook expliciet met het christendom en marxisme bezighouden. Vanaf 1945 zou de Koude Oorlog bijna veertig jaar lang de publieke opinie bepalen. Dit in ogenschouw nemend is het interessant om het gedachtegoed van een publiek figuur als Strijd, een overtuigd christenpacifist maar ook iemand met marxistische sympathieën, te bestuderen tijdens de Koude Oorlog. De laatste jaren van zijn leven zal ik niet meer meenemen in deze scriptie aangezien hij vanaf zijn emeritaat in 1976 tot aan zijn dood op 30 oktober 1983 weinig meer gepubliceerd heeft, wat mede voortkwam uit het feit dat zijn gezondheid en die van zijn vrouw in deze periode sterk verminderde. Het nut van dit onderzoek is inzicht te krijgen in het

---

¹ Een Nederlandse vertaling hiervan is ‘de naam is het voorteken’ maar gangbaarder is de Engelse uitdrukking ‘what’s in the name’.

² H. Noordegraaf, ‘Strijd, Krijn’, in: *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme Deel 6* (Kampen 2006) 301-304, aldaar 302-303.

gedachtegoed van een vrije geest die vlak na de Tweede Wereldoorlog verantwoordde dat hij “geen anti-communist” was terwijl hij op het einde van zijn carrière werd getypeerd als “overtuigd christen-marxist”.³ Ik heb mij specifiek gericht op de ideeën, die hij in zijn publicaties en in de stukken die zich in zijn archief bevinden heeft verkondigd, en heb geprobeerd een zekere ontwikkeling in deze opvattingen te schetsen, in de periode 1945-1976.

Deze scriptie is verdeeld in vier hoofdstukken waarin ik op chronologische wijze de ontwikkeling van het gedachtegoed van Krijn Strijd behandel. Uit de historische context zal blijken dat Strijd al maatschappelijk geëngageerd was in de periode voorafgaand aan 1945. Ook zal ik in dit eerste hoofdstuk ingaan op de intellectuele wortels van zijn gedachtegoed en daarmee de geschiedenis van zijn voorgangers behandelen. In het tweede hoofdstuk wordt de discussie over ‘christendom en communisme’ onder de loep genomen, een discussie die Krijn Strijd had georganiseerd in de periode 1947-1951. Vanaf 1951 zou Krijn Strijd door zijn rol in de Derde Weg, de PSP en Kerk en Vrede één van de leidende figuren worden in de naoorlogse vredesbeweging. Hij maakte in deze periode in zijn gedachtegoed duidelijke ontwikkelingen door in de richting van het radicale christen-socialisme. Deze ontwikkelingen zullen in het derde hoofdstuk naar voren komen. Vanaf 1966 ziet men in Nederland een heropleving van de vredesbeweging en tevens verschillende tendensen in maatschappelijke en politieke organisaties richting radicale verandering in de samenleving. Dat Krijn Strijd ook onderhevig was aan deze ontwikkelingen zal duidelijk worden in het vierde hoofdstuk. Daarnaast zou hij met zijn hoogleraarschap vanaf 1968 uiteindelijk tot een theorievorming komen wat betreft christendom, marxisme en zijn begrip ‘geweldloze weerbaarheid’ (tevens de titel van zijn boek uit 1974). Tot slot wordt in de conclusie besproken op welke wijze het gedachtegoed van Krijn Strijd over de driepoot christendom, marxisme en pacifisme zich in de periode 1945-1976 heeft ontwikkeld.

---

³ Twee typeringen gehaald uit: ‘Kerk en Vrede en Tsjecho-Slowakije. Waarom bezorgd?’, in: *Militia Christi* (maart 1948). 2-3., Archief Krijn Strijd, Historisch Documentatie Centrum Vrije Universiteit (uitgeleend door het Utrechts Archief) Doos H5862 31-33: map 31 Manuscripten van artikelen 1950-1967 2 en E. Meijering, *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2007) 481.

Hoofdstuk 1

Historische context

§1.1 Een korte biografische schets: Krijn Strijd (1909-1983)

Krijn Strijd werd geboren als zoon van afficheplakker Theunis Strijd en zijn vrouw Hendrikje Wielhouwer. Strijd groeide op in een rechtzinnig hervormd arbeidersgezin. In 1930 trok zijn interesse voor de egyptologie hem naar Leiden om daar theologie te gaan studeren. Een jaar later verhuisde hij naar Utrecht – een theologische faculteit die beter bij zijn religieuze achtergrond paste – en maakte daar zijn studie af. In 1936 werd Strijd benoemd als predikant in het Friese Blija. Onder invloed van twee collega's J. Sevenster (Hogebeintum) en J. W. B. Cohen (Dokkum) werd hij actief christenpacifist en sloot zich in 1936 aan bij de Vereniging van Christen-antimilitaristen 'Kerk en Vrede'. Daarbinnen nam hij scherp stelling tegen het nationaalsocialisme. Zoals een actief lid van Kerk en Vrede betaamde, preekte hij tegen de mobilisatie van soldaten in Nederland en in het bijzonder voor het ontduiken van de dienstplicht, iets waar zijn politieke partijkeuze op aansloot; hij stemde op de antimilitaristische Christelijke Democratische Unie (CDU).⁴ In 1938 vaardigde Strijd samen met een aantal collega's het in Blija geschreven pamflet uit, getiteld *In Europa dreigt oorlog*, waarin zij waarschuwden voor een naderende oorlog en waarmee werd opgeroepen tot demobilisatie want: "oorlogsgeweld kan niets verdedigen, wel alles verwoesten".⁵ Het was ook Strijd die in 1939 aanzette tot het ophangen van een litho in het kerkportaal van zijn kerk met daarop twee omhoog geheven handen voor een kruis met rozen met de woorden: 'Gij zijt allen schuldig', een daad die voor beroering zorgden binnen de kerkenraad. Ook wat betreft zijn houding ten opzichte van het koningshuis was Strijd een dissonant binnen de Nederlands Hervormde Kerk. Omdat hij de monarchie als een symbool voor het militarisme en nationalisme zag stelde hij in 1939 voor om geen dienst te houden bij de geboorte van prinses Irene aangezien het zou zorgen voor gewelddadige militairistische gevoelens. In de oorlog werd Strijd opgepakt wegens illegale Kerk-en-Vrede-activiteiten waarna hij achtereenvolgens gevangen zat in de gevangenkampen van Arnhem, Amersfoort en Vught.⁶ Na zijn vrijlating, nog vóór de landelijke bevrijding, liet hij vanaf zijn kansel in Hengelo al weer tegendraadse geluiden horen. De preken op twee interkerkelijke bijeenkomsten op 4 en 5 april 1945 ter ere van de bevrijding van zijn stad, zorgden voor veel beroering. Hij benadrukte in deze preken zelfreflectie en bezinning, en veroordeelde tevens de uitwassen van het nationalisme en de

⁴ Noordegraaf, 'Strijd, Krijn', 301.

⁵ 'In Europa dreigt oorlog (1938)', in: Kr. Strijd, *Theologie bij de Tijd* (Amsterdam 1976) 124-125, aldaar 124.

⁶ A. van den Oord, http://home.hetnet.nl/~advandenoord/biografieen/strijd_K.html, (5-8-2008).

wraakgedachte die bijvoorbeeld werd tentoongespreid in het kaalscheren van ‘moffenmeisjes’. Hij predikte voor een weloverwogen en rechtvaardig oordeel tegenover de daden van de NSB-ers en een daaraan verbonden persoonlijke bezinning waarbij hij een eventuele doodstraf uitsloot. Na de oorlog werd hij een pleitbezorger voor hen die zijns inziens ten onrechte van NSB-activiteiten werden verdacht.⁷

Uit deze voorgeschiedenis is duidelijk geworden dat Krijn Strijd zich tot het einde van de Tweede Wereldoorlog nog niet expliciet bezighield met het communisme maar dat zijn drang naar gerechtigheid sterk aanwezig was, iets wat bijvoorbeeld tot uiting kwam in zijn beoordeling van de NSB-activiteiten maar ook in zijn constante oproep tot kritische zelfreflectie.

§1.2 Een traditie van christensocialisten en christenpacifisten

Om het gedachtegoed van Krijn Strijd als pacifistische dominee met een sterk maatschappelijk engagement in een goed perspectief te stellen, is het verstandig om op de wortels hiervan in te gaan, de traditie van christensocialisten en christenpacifisten.

De wortels van het Nederlandse christensocialisme zijn terug te voeren tot het einde van de negentiende eeuw. In deze periode voelde een toenemend aantal predikanten zich aangetrokken tot het socialisme door de slechte werkomstandigheden van de arbeiders, een ontwikkeling die voortvloeide uit de late maar snel op gang gekomen industriële revolutie. Ondanks dat deze gedachte onder een aantal predikanten leefde was zij vaak nog niet uitgekristalliseerd waardoor zij meestal nog geen politieke consequenties hieraan verbonden. Het lidmaatschap van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) bracht ook maatschappelijke consequenties met zich mee, zoals een leegloop van de kerkelijke gemeente, dan wel een ontslag uit het ambt.⁸ Ferdinand Domela Nieuwenhuis (tot 1878 lutherse predikant) en Abraham Kuyper (voornaamste spreker op het eerste christelijk-sociale congres in 1891) werden door de sociaal bewogen christenen als vroege exponenten van het christensocialisme gezien, zij het dat zij een geheel andere religieuze achtergrond hadden. Deze visie op Abraham Kuyper berustte op een misverstand; echter voor velen diende hij wel als inspiratiebron.⁹ Zo is het niet vreemd dat veel

⁷ *Verdediging niet-NSBers tegen vervolging wegens collaboratie*, Archief Strijd Doos H5858, map 15 en Kr. Strijd *Wat moet er met de N.S.B.-ers gebeuren?* (Almelo 1945).

⁸ P. Denekamp en H. Noordegraaf, ‘De geschiedenis van ‘rooie dominees’ in Nederland’; in: *Onvoltooid verleden* 16 (2002) 1.

⁹ H. J. Langeveld, ‘KUIJPER, Abraham’, in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* (2002) 2: “Hij leverde ‘architectonische kritiek’ op de liberaal-kapitalistische maatschappij-inrichting. Zijn uitspraak dat de oplossing op de socialistische weg gevonden zou moeten worden, heeft aanleiding gegeven tot misverstand en sommige protestanten ertoe gebracht zich bij hun keuze voor enigerlei vorm van socialisme op Kuyper te beroepen. Op deze uitspraak liet Kuyper echter volgen niet het programma van de sociaal-democratie op het oog te hebben, maar onder socialistisch te willen verstaan ‘een van God gewilde gemeenschap, een levend menselijk organisme,’ zodat zijn oplossing eerder organisch dan socialistisch in de gewone zin des woords moet worden genoemd.”

christenen gedesillusioneerend waren geraakt door de sociale politiek die Kuiper voerde in zijn kabinet (1901-1905) met, in hun optiek, als dieptepunt Kuypers optreden tijdens de spoorwegstaking van 1903.¹⁰ Uit de hoek van de Doopsgezinden en Remonstranten ontstonden bewegingen waarin grotere aandacht werd besteed aan een oecumenische geloofsbeleving.¹¹

In 1908 werd naar Engels voorbeeld de Vereniging der Woodbrookers in Holland opgericht in Barchem, een organisatie waar het socialisme vooral op geestelijk of ethische, en niet op sociaal-economische gronden werd gemotiveerd.¹² Een jaar ervoor was de Bond van Christensocialisten opgericht, waarbinnen de hervormde dominee Bart de Ligt de stuwende kracht zou zijn.¹³ Zoals ook al uit de biografische schets van Strijd bleek, was ook Friesland een haard van christen-socialisme, wat al viel af te lezen aan de populariteit die Domela Nieuwenhuis hier had gedurende zijn domineeschap maar ook uit het feit dat 'rooie dominee' Willem Banning vanaf 1921 zou preken in de Friese stad Sneek.¹⁴ Een aantal vrijzinnig-hervormde predikanten propageerde in Friesland een verband tussen geloofsopvatting en maatschappelijke stellingname. De Blijde Wereld was de organisatie die hier vanuit werd opgericht in 1902. Echter in landelijke kerkelijke organisaties kreeg de beweging weinig weerklank laat staan buiten Friesland.¹⁵

De Eerste Wereldoorlog bracht in het algemeen (christen-) socialisten, pacifisten, anarchisten en communisten dicht bij elkaar mede doordat zij allen een staakt het vuren voorstonden. Zoals Herman Noordegraaf constateerde in zijn artikel 'Scheiding der geesten' zorgde deze toenadering echter ook tot vergroting van de spanning tussen deze groepen aangezien de Russische Revolutie en andere revolutie(pogingen) de vraag deden rijzen of men revolutionair geweld mocht goedkeuren.¹⁶ Deze discussie zou vooral na de Tweede Wereldoorlog nog regelmatig gevoerd worden en ook Krijn Strijd zou met dit dilemma te maken krijgen. De impact van de Eerste Wereldoorlog had op langer termijn voor een nieuw elan gezorgd binnen de christensocialistische beweging, die pacifistischer van aard was geworden. De oorlog maakte aan velen de zinloosheid van geweld duidelijk. In het interbellum waren het de eerdergenoemde de Ligt, Gerrit Jan Heering en de nieuwe voorzitter van de Woodbrookers, de eerdergenoemde Willem Banning, die de vredesbeweging vormgaven. Heering zou bekend worden door zijn werk over het christen-pacifisme 'Zondeval voor het Christendom' (1928) terwijl hij met zijn brochure 'De Kerk als maatschappelijk geweten' uit 1921 al vroeg had gezorgd voor inspiratie tot een

¹⁰ E. Meijering, *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2007) 99-107.

¹¹ R. Schuurmsma, *Jaren van opgang* (Amsterdam 2000) 118.

¹² E. D. J. de Jongh, *Hannes de Graaf: een leven van bevrijding* (Kampen 2004) 40.

¹³ Schuurmsma, *Jaren van opgang*, 114.

¹⁴ Meijering, *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw*, 99.

¹⁵ *Ibidem*, 121.

¹⁶ H. Noordegraaf, 'Scheiding der geesten: over revolutie en geweld in 1920', in: *Onvoltooid verleden* 10 (2000).

grotere christelijke betrokkenheid bij de samenleving.¹⁷ In 1924 was hij een van de oprichters van de organisatie Kerk en Vrede, een vooral onder predikanten populaire organisatie; zo was ook Krijn Strijd lid (zie §1.1). Kerk en Vrede kende haar hoogtepunt rond 1932-1933 met 9100 leden waarvan er 370 predikant waren (zo'n tien procent van alle hervormde voorgangers).¹⁸ Zowel Heering als Banning verkeerden in het intellectuele leven van Leiden. De Ligt liet zich voornamelijk horen tijdens discussiebijeenkomsten en bij lezingen door het hele land terwijl Heering en Banning hoogleraren waren aan de Rijksuniversiteit van Leiden, respectievelijk in de theologie en sociologie. Heering werd aan de Leidse theologische faculteit ook wel gezien als onderdeel van het 'vrijzinnige driemanschap', samen met andere hoogleraren K.H. Roessingh en H.T. de Graaf die allen pacifistische idealen kenden.¹⁹ Vooral Heering en De Ligt zouden voor Krijn Strijd inspirators zijn op het gebied van geweldloosheid.

De opleving van de vredesbeweging in de jaren twintig en in het begin van de jaren dertig werd verder gestimuleerd door de actieve participatie hierin van de SDAP en van de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB). Zij zaten gedurende de jaren twintig grotendeels in de oppositie waardoor zij met dit hete hangijzer zich konden afzetten tegen de confessionele regeringspartijen. De kwestie van eenzijdige ontwapening werd vanaf 1923 ook steeds vaker onderwerp van discussie. Omslagpunt hierbij was het verzet dat opkwam rond een ophanden zijnde vlootwet. De VDB had een volkspetitionnement tegen uitbreiding van de vloot in Indonesië afgekondigd, een initiatief dat ook werd gesteund door de SDAP. Het werd gestart met een demonstratie van 80.000 sociaal-democraten op het Museumplein in Amsterdam en binnen een aantal weken had men gezamenlijk 1,3 miljoen handtekeningen verzameld. Met steun van een aantal katholieke parlementariërs werd uiteindelijk de vlootwet met succes tegengehouden.²⁰ De populariteit van dit pacifisme in Nederland werd bevestigd door de oprichting van de Christelijk Democratische Unie (CDU) in 1926, een uitgesproken antimilitaristische partij die op grond van het evangelie het geweld als middel voor oplossing van een conflict verwierp. Ook al was de partij niet geïnspireerd door Karl Marx, toch had zij anti-kapitalistische grondbeginselen. De 'rooie dominee' Jan Buskes jr. en Fedde Schürer (later prominente pacifisten binnen de Partij van de Arbeid) behoorden tot de spraakmakende persoonlijkheden van deze partij.²¹

---

¹⁷ J. van Eijnatten en F. van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum 2005) 325.

¹⁸ G. van den Boomen, *Honderd jaar vredesbeweging in Nederland: van socialisten tegen oorlog tot vrouwen voor vrede* (Amstelveen 1983) 135, en I. D. Verkuil, *De grote illusie : de Nederlandse vredesbeweging na 1945* (1988) 11.

¹⁹ E. D. J. de Jongh, *Hannes de Graaf : een leven van bevrijding* (Kampen 2004) 58-77, 79-80. H. T. de Graaf, de vader van de latere 'rooie dominee' Hannes de Graaf, was na de Eerste Wereldoorlog ook voorzitter van de Woodbrookers.

²⁰ Verkuil, *De grote Illusie*, 9-10.

²¹ H. Langeveld, *Protestants en progressief: De Christelijk-Democratische Unie 1926-1946* (Den Haag 1989) 32 en 38.

De vredesbeweging was vanaf 1933 op haar retour. De angst voor een nieuwe oorlog en de daarmee gepaarde roep om militaire verdediging van het land nam de overhand en de VDB en SDAP zouden uiteindelijk, respectievelijk in 1936 en 1937, afstand nemen van hun streven naar eenzijdige ontwapening. De enige vredesbewegingorganisatie die nog enigszins van betekenis zou blijven was Kerk en Vrede waar ook Strijd lid van was. Na de oorlog werd Kerk en Vrede opnieuw opgericht maar de aanhang die de organisatie in het interbellum had zou zij nimmer meer bereiken. Na de Tweede Wereldoorlog was er geen ontwapeningsstreven dat de publieke opinie beheerste. Men had immers een oorlog gewonnen en een nieuwe dreiging lag om de hoek: die van het communisme. Men hield zich eerder bezig met de heropbouw van het land dan dat men zijn leven opnieuw in de waagschaal zou stellen. Een Koudeoorlogsdenken zou zich meester maken van de meeste Nederlanders, waardoor de naoorlogse vredesbeweging anders van aard werd zijn dan die van de jaren dertig.²²

---

²² Ph. P. Everts en G. Walraven, *Vredesbeweging* (Utrecht 1984), 38. De dekolonisatie van Nederlands-Indië zou een belangrijke rol spelen in de vredesbeweging vlak na de Tweede Wereldoorlog. Er bestond een dilemma bij de PvdA'ers die zich inzetten voor deze vredesbeweging aangezien hun partij deel uit maakte van een regering die opdracht had gegeven tot de politionele acties in het huidige Indonesië. Dominee Buskes bleef na lang nadenken lid van de partij terwijl Krijn Strijd zijn lidmaatschap zou opzeggen. (zie ook Hoofdstuk 2.

*Hoofdstuk 2***Discussie over christendom en communisme (1947-1951)****§2.1 Inleiding**

Krijn Strijds maatschappelijke betrokkenheid was voor de Tweede Wereldoorlog al groot geweest zoals in de historische context werd aangegeven. Geweldloosheid was vanaf het begin van zijn carrière onderwerp van zijn preken, artikelen en pamfletten maar het communisme hoorde voor de Tweede Wereldoorlog niet bij de interesses waar hij zich actief mee bezig hield. Krijn Strijd organiseerde in februari 1947 de discussie over communisme en christendom. Er zouden discussies gehouden worden over de verhouding tussen christendom en communisme. Eerst zou Strijd en later ook Buskes in discussie gaan met de communist Koejemans.²³ Ook hield Krijn Strijd op de Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep (VPRO) verschillende redes over het communisme die hij in 1948 in het boekje ‘Wat heeft de kerk nu te zeggen over Duitsland, Communisme, Oorlog, Indonesië’ zou bundelen. Hij sloot de discussie uiteindelijk af met zijn boek ‘Christendom en communisme’ in 1951 waarmee hij het Derde Wegdenken zou gaan verkondigen.²⁴

Met deze discussie over het christendom en communisme was hij niet de eerste die de verhouding tussen beide levensbeschouwingen onder de loep legde. Van gereformeerde zijde was er de hoogleraar Pieter Diepenhorst die al vóór de Tweede Wereldoorlog had geschreven over de ‘communistiche verschrikkingen’. Willem Banning erkende als reactie hierop in 1933 in zijn boek ‘Marx... en verder’ juist de historische betekenis van het marxisme.²⁵ Later zou Banning door zijn toewijding aan de PvdA zich aan het zakensocialisme committeren en nam hij, samen met deze zelfde PvdA, afstand van de Marxistische grondbeginselen.²⁶ Strijds boek ‘Christendom en communisme’ was mede een antwoord op het boek ‘Kerk en communisme in Rusland’ van de jonge rechtenhoogleraar aan de Vrije Universiteit Isaac Diepenhorst (een neef van Pieter Diepenhorst) uit 1949. I. Diepenhorst had met zijn boek weer gereageerd op de in 1948 verschenen brochure ‘De geest van communisme en kapitalisme en het evangelie van Christus’ van theoloog J. Verkuyl. Verkuyl zag in de vergelijking communisme en nationaalsocialisme meer pluspunten bij het communisme dan bij het nationaalsocialisme aangezien, binnen de leugen die het was, het communisme meer waarheidselementen zou bevatten dan het nationaalsocialisme.

---

²³ Strijd, *Wat heeft de kerk nu te zeggen over Duitsland, Communisme, Oorlog, Indonesië?*, 41.

²⁴ Kr. Strijd, *Christendom en Communisme* (Amsterdam 1951) 277.

²⁵ H. Noordegraaf, ‘Willem Banning: Anticommunist zonder hysterie’, in: G. Harinck (red.), *Strijd om de ziel: Christendom en communisme in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2007) 17-25, aldaar 17.

²⁶ J. S. Wijne, *De bergrede en het socialisme* (Den Haag 1996) 41 en 61.

Maar ondanks deze milde woorden was Verkuyl geen liefhebber van het communisme. Diepenhorst geloofde niet dat het christendom en communisme verenigbaar waren omdat het ontbreken van God in haar ideologie aantoonde dat er niets meer menselijks was overgebleven in het communisme.²⁷ Allen konden geen verregaande sympathie opbrengen voor het communisme en zagen al helemaal geen heil in de Derde Wegpositie waar Strijd voor stond.²⁸ De als laatst genoemde naoorlogse werken waren allen geschreven ten tijde van de discussie waar Strijd toe opriep: de eerste discussie na de Tweede Wereldoorlog in Nederland over het spanningsveld christendom en communisme.²⁹

§2.2 Beknopte westerse vrijheden

Krijn Strijd was na de Tweede Wereldoorlog lid geworden van de PvdA maar was lang niet zo actief als Buskes. Hij was voorstander van de ‘Doorbraakgedachte’ maar had problemen met het feit dat de PvdA de politionele acties steunde maar ook met haar omhelzing van de Koude Oorloggedachte. De discussie was niet alleen bedoeld om de verhouding tussen beide levensovertuiging te bekijken; hij wilde met het boek naast het communisme ook het Westerse christendom kritisch onder de loep nemen. Hij vond dat de kerk voor de Tweede Wereldoorlog geen pogingen gedaan had om een oorlog te voorkomen. In *Wat heeft de kerk nu te zeggen over Duitsland, Communisme, Oorlog, Indonesië* betoogde Strijd dat het gebruik van middelen bij zowel het christendom als bij het communisme door het doel geheiligd wordt.³⁰ Hij erkende dat de Sovjet-Unie geen democratie genoemd kan worden maar hier voegde hij snel aan toe dat er in Amerika ook geen volledige vrijheid van meningsuiting heerste. Zo vroeg hij zich af of ook de arbeiders in het Westen geschonden worden in hun menselijke waardigheid als er “[...] nu maar weer rustig over een komende werkloosheid wordt gesproken?”³¹ Een gelijksoortige constructie paste hij toe in het boek *Christendom en Communisme* waarin hij wederom de kerk in haar anti-communisme verdacht van een doel-heilig-middelen-methode.³² In dit boek stelde hij de onvrijheden in de Sovjet-Unie tegenover de “beknopte vrijheden” in het Westen waarmee hij onder andere verwees naar de militaire dienstplicht. Ook plaatste hij het ontbreken van persvrijheid in de Sovjet Unie tegenover de “Amerikaanse vrijheid” in Nederland waarin de dagbladders “niet officieel maar wel reëel, gelijkgesteld, waar het om anti-communistische houding gaat”. Hij beschouwde ook de westerse regimes als totalitair aangezien hij het militarisme, dat deze mogelijkheden

²⁷ W. Berkelaar, *Het communisme en Veenhof* (Amsterdam 2008) 9-10.

²⁸ *Ibidem*, 8.

²⁹ S. Hennecke, ‘Barth??? Twee vrijzinnige portretten met commentaar en nabeschuiving’, in: *Kerk en Theologie* 59-3 (juli 2008) 230-248. aldaar 243.

³⁰ Kr. Strijd, *Wat heeft de kerk nu te zeggen over Duitsland, Communisme, Oorlog, Indonesië?* 50 en 52.

³¹ *Ibidem*, 49-50.

³² Strijd, *Christendom en communisme*, 257.

tentoonspreidden in hun kolonies en in bijvoorbeeld Korea, verbonden is aan het totalitarisme.³³ Ondanks dat hij de tekortkomingen van het Sovjet-regime afzette tegenover de zwaktes van het Westen was Strijd duidelijk van oordeel dat er voor de Sovjet-Unie nog veel belemmeringen waren wat betreft het bereiken van haar doelen. Strijd noemde hierbij de verwerpelijkeheden als nationalisme, militarisme, de leiders-cultus, de dwangarbeid, het totalitarisme en het gebrek aan geestelijke en politieke vrijheid.³⁴

Op het gebied van het onderwijs en de industrialisatie had de Sovjet Unie wel degelijk progressie geboekt, volgens Strijd.³⁵ Een vergelijking tussen Stalin en Hitler achtte hij dan ook niet gerechtvaardigd. Hitler had volgens Strijd geen anti-kapitalistische elementen in zijn ideologie in tegenstelling tot Stalin.³⁶ Ook had Stalin geprobeerd om “[...] het barbarisme uit Rusland te drijven met barbaarse middelen.” Hitler was “de leider van een steriele contra-revolutie” terwijl Stalin de leider was van de “zichzelf scheppende revolutie”.³⁷ Hoewel dat Strijd betoogde dat deze revolutie weer tot nieuwe barbarismen in het land had geleid, klonk in ‘Christendom en communisme’ door dat ze voortkwamen uit goede bedoelingen hadden.³⁸ Ondanks Strijd een overeenkomst maakte in het totalitaire karakter van de regimes van Stalin en Hitler, velde hij daarom een minder scherp oordeel over Stalin. In het algemeen verdedigde hij de situatie van de Sovjet Unie door te stellen dat het Westen begrip zou moeten hebben voor de “sociaal-psychologische moeilijkheden” waar men in de Sovjet-Unie vanaf 1917 mee heeft moeten worstelen. Hij noemde als voorbeelden de druk van de industrialisatie, de collectivisatie van de landbouw, binnenlandse politieke spanning en de dreiging van een nieuwe oorlog.³⁹ Ook het feit dat Rusland traditioneel gezien geen ervaring had met democratie en al eeuwen leefde in een feodale samenleving noemde hij als verzachtende omstandigheid.⁴⁰

Uit zowel de discussie met Koejemans als uit de boeken en artikelen die Strijd in de periode 1947-1951 schreef, bleek een gereserveerde sympathie voor het communisme maar de gewelddadige elementen en het totalitaire en anti-christelijke karakter ervan weerhielden hem lid te worden van de Communistische Partij Nederland (CPN).⁴¹ Aan Jan Buskes schreef hij 25 februari 1947, een dag na de discussiebijeenkomst met Koejemans: “Eigenlijk ben ik nog nooit zo

---

³³ Ibidem, 262.

³⁴ Ibidem, 159.

³⁵ Ibidem, 159 en 276.

³⁶, ‘Noodlottige herhaling’ *Tijd en Taak*, (zaterdag 2 april 1949) 3-5, aldaar 3, Archief Strijd Doos H5857, map 13.

³⁷ Strijd, *Christendom en communisme* 276.

³⁸ Ibidem, 275.

³⁹ Ibidem, 253.

⁴⁰ Ibidem, 36.

⁴¹ ‘Discussie tussen Krijn Strijd en communist A.J. Koejemans. 24 februari 1947, *Hengelo's nieuws* (25 februari 1947), Archief Strijd, Doos H5858, map 17.

geschrokken van het wezen van het communisme als juist op deze avond. [...] Ik ben nu geloof ik wel voorgoed genezen [...] van mijn gedachten, mij eventueel nog eens bij de C.P.N. aan te sluiten.”⁴² Over het laatstgenoemde bezwaar zegt hij in de discussie met Koejemans: “[...] het einddoel van het Communisme is te accepteren omdat het socialistisch is en omdat ik Christen wil zijn ben ik socialist.”⁴³

§2.3 Koppeling communisme aan het christendom

Strijd beschouwde het communisme net als het christendom als een geloof aangezien het ook een specifiek einddoel kende. Het bezat een messianisme, een roeping in dienst van de revolutie, waar Strijd ook christelijke trekjes in zag.⁴⁴ Ook zag hij het communisme als een levensbeschouwing die haar wortels kent in de joods-christelijke traditie, wat betreft het denken over de ethiek tegen het onrecht.⁴⁵ Aan de andere kant was het christendom, paradoxaal genoeg, ook schuldig aan het ontstaan van het communisme. Het links laten liggen van de armoede en de daarmee gepaarde ‘sociale quaestie’ waren naar het idee van Strijd mede door het christendom veroorzaakt en vormden hierdoor het communisme.⁴⁶ Communisme kon zijns inziens dus gezien worden als een soort voortvloeisel van de nalatigheid van het christendom. Christenen zouden eerst in de spiegel moeten kijken alvorens de communisten te bekritisieren.⁴⁷ Hij scheidde dan ook het ‘levende christendom’, het ideale christendom waar hij zijn inspiratie voor geweldloosheid en antikapitalisme vandaan haalde, van het protestantisme en rooms-katholicisme, dat zich had laten meeslepen door het Koudeoorlogsdenken en die zich daarnaast onkritisch had opgesteld ten opzichte van de kwestie rond Indonesië. Tijdens een toespraak die hij hield op een protestbijeenkomst tegen de politionele acties op tweede kerstdag 1948 flirtte hij even met Marx als hij de kerken en de confessionele partijen bekritiseerde: “Dit heeft met het levende christendom niets te maken. Dit heeft met de ware God, die wij door Christus kennen, ook niets te maken. ’t Gaat daar alleen maar om een afgod. *Dit soort godsdienst is opium.*”⁴⁸ Vreemd genoeg zei Strijd tijdens een andere speech over Christendom en Communisme in Arnhem dat christendom en communisme juist op het gebied van de middelen van elkaar te scheiden waren. Het

⁴² *Brief van Kr. Strijd aan J.J. Buskes 25 februari 1947*. Archief J.J. Buskes Historisch Documentatie Centrum Vrije Universiteit, inventarisnummer 291, Nr. 239 Stukken betreffende Krijn Strijd (1945-1976).

⁴³ ‘Discussie tussen Krijn Strijd en communist A.J. Koejemans. 24 februari 1947 (Hengelo’s nieuws, 25 feb ’47)’, Archief Strijd, Doos H5858, map 17.

⁴⁴ Strijd, Christendom en communisme, 30.

⁴⁵ ‘Een goed geluid uit Engeland 3: over China en Rusland’ *Tijd en Taak* (21 april 1951), 3-4, Archief Strijd Doos H5857, map 13.

⁴⁶ Strijd probeert hiermee te verklaren waarom in veel arme wijken (waaronder Amsterdam-Noord) het communisme op dat moment zo populair is.

⁴⁷ Archief Strijd Doos H5858, map 17.

⁴⁸ Kr. Strijd, ‘Komt tot zijn schijnsel alle volken!’, in: Strijd, *Theologie bij de tijd*, 200-202, 201.

communisme zag zijns inziens een gewelddadige revolutie als noodzakelijk en onvermijdelijk middel terwijl het christendom uitging van geweldloosheid. Ervan uitgaand dat Strijd met dit christendom zijn ideale christendom bedoelde, hield hij aan de discussie over communisme en christendom vooral de interesse voor de ideologische doelen van het communisme over. Ondanks zijn scepsis over de terreur van het Stalin-regime zou het boek *Christendom en communisme* zou deze interesse het begin zijn van een langzaam groeiende verslaving, zoals Berkelaar de meest positieve soort van omgang van de christenen met het marxisme omschreef.⁴⁹

---

⁴⁹ Berkelaar, *Het communisme en Cornelis Veenhof*, 1.

Hoofdstuk 3

Christen-marxist in wording (1951-1965)

Vanaf zijn boek *Christendom en communisme* ging Krijn Strijd zich toeleggen op de vredesbeweging. Hij promoveerde in 1958 uiteindelijk op het boek *Cur deus homo* van de middeleeuwse theoloog Anselmus van Canterbury. De periode 1951-1966 kan gezien worden als een overgangperiode tussen de door hem georganiseerde discussie over christendom en communisme en zijn hoogleraarschap, en zijn uiteindelijke radicalisering eind jaren zestig en begin jaren zeventig. Eerst ga ik kijken welke positie Strijd innam in de Derde Weg en binnen de vroege PSP. Ook kijk ik naar de ontwikkeling in zijn waardering voor het communisme, waarna ik inzoom op het revolutionair geweld binnen de driepoot christendom, communisme en pacifisme.

§3.1 Derde Weg en PSP

Krijn Strijd eindigde het boek *Christendom en communisme* met een uiteenzetting over het Derde Weg-denken, kort waarvoor de vredesbeweging de Derde Weg werd opgericht.⁵⁰ Door het accepteren van de Amerikaanse Marshallhulp door de Nederlandse regering werd er na anderhalve eeuw een einde gemaakt aan haar neutraliteitspolitiek. Zo werd vanaf juni 1947 in de Nederlandse publieke opinie gepraat over de Koude Oorlog.⁵¹ De Derde Weg probeerde deze ‘verstarring’ – zoals ze de relatie tussen Oost en West typeerde – te doorbreken. Het denken in Oost-West tegenstellingen moest veranderen in een denken in Noord-Zuid tegenstellingen waarbij opgeroepen werd tot dekolonisatie maar ook tot het nemen van verantwoordelijkheid inzake de armoede in de ontwikkelingslanden. De in 1949 opgerichte NAVO en de Korea-oorlog die in 1950 begon, zorgden voor de noodzaak bij een groot aantal linkse intellectuelen om zich tegen de Koude Oorlog uit te spreken. In de vorm een manifest en middels een nieuwe vredesorganisatie zouden zij zich blijven uiten, tot haar opheffing in 1965.⁵² De beweging zou van begin af aan klein blijven, en zich beperken tot links intellectuele kringen, maar ondanks de kleinschaligheid was consensus binnen de organisatie vaak ver te zoeken.⁵³ De Derde Weg was samengesteld uit radicale antimilitaristen als Krijn Strijd en Jef Suys maar ook uit radicaalsocialisten uit de PvdA als Sam de Wolff en Frits Kief. Discussiepunten binnen de

---

⁵⁰ R. Leijser, ‘Derde Weg, christelijk anti-militarisme en pacifistisch-socialisme’, in: J. Divendal e.a., *Nederland, links en de Koude Oorlog: Breuken en bruggen* (Amsterdam 1982), 99-116. aldaar 99. Op 28 april 1951 werd de beweging de Derde Weg opgericht in het Minerva paviljoen te Amsterdam.

⁵¹ Verkuil, *De grote illusie*, 24-25. en R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde, *Land van kleine gebaren: een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999) 271-272.

⁵² I.D. Verkuil, *De grote illusie* (Amsterdam 1988) 32.

⁵³ Everts en Walraven, *Vredesbeweging*, 40.

beweging hadden vaak te maken met een eventuele samenwerking met de communisten, het antimilitaristische karakter van de beweging en de steun aan bepaalde vrijheidsbewegingen.⁵⁴

Krijn Strijd was ook ideologisch gezien belangrijk voor de beweging. Strijd schreef samen met Jef Suys het oprichtingsmanifest waarin zij een zeer onafhankelijk standpunt innamen ten opzichte van het Koudeoorlogsdenken. In een toelichting van Strijd werd dit des te meer duidelijk: “Wij zijn niet neutraal, wij zijn niet niet-partij in het wereldconflict, wij staan niet aan géén kant – integendeel: wij willen *ons zelf* zijn, wij weten, dat het tot onze opdracht, de opdracht van de West-Europese mens behoort een *eigen* weg te gaan [...]”⁵⁵ Ondanks deze schijnbare onpartijdigheid die Strijd innam in deze toelichting werd hij binnen de Derde Weg in de loop van de jaren steeds meer gezien als een communistisch-gezinde dwarsligger. In de tweede helft van de jaren vijftig begon hij zo nu en dan samen te werken met de communistische vredesbeweging. Door zijn participatie in deze beweging ontstond er een conflict, voornamelijk met Johan Riemens. Het voorstel van Strijd om een oproep in *De Derde Weg* te plaatsen ter ondersteuning van een petitie van het Comité tegen raketbases in Nederland zorgde opnieuw voor discussie binnen de beweging. Een meerderheid stond in deze situatie achter Strijd maar om de eenheid te bewaren werd de oproep niet geplaatst.⁵⁶

Een aantal voorbeelden maakte de ambivalente houding die Krijn Strijd inzake de Koude Oorlog innam duidelijk. Zo liet Strijd in deze periode een aantal maal een relatief mild geluid horen over Mao Zedong. In het artikel *Over de deskundigen en hun realisme* in *De Derde Weg* (vermoedelijk van begin 1959) schreef Strijd in kritiek op Tsjiang Kai-Sjek en de Amerikaanse steun aan zijn regime: “Het communistische regiem echter heeft de economische situatie der massa verbeterd – deze massa’s hebben nooit de vrijheid in Westerse zin gekend.”⁵⁷ Hij noemde in een ander artikel van april 1959 dat China zelfs een positief voorbeeld was voor veel andere Aziatische landen.⁵⁸ De traditie van onvrijheid in China legitimeerde zijns inziens de daden van Mao en Strijd beschouwde door de economische verbeteringen de ontwikkeling van China als positief. Daarnaast zei hij over de kwestie van de Chinese usurpatie van Tibet dat men zich in het westen eerst moet richten op de terreur van Frankrijk in Algerije. Strijd sprak als prominent lid van de Derde Weg ook relatief positief over het communistische Cuba. Hij sprak over “de noodzakelijke economisch-sociale revolutie van Fidel Castro” die door de Amerikanen werd

⁵⁴ P. Lankhorst, *De vredesbeweging ‘de derde weg’ (1951-1965): een doorlopende tweestrijd* (Amsterdam 1973) 94. (ongepubliceerde doctoraalscriptie).

⁵⁵ Kr. Strijd, ‘De derde weg’, in: *Wending* 6 (1951) 635-647, aldaar 224.

⁵⁶ Lankhorst, *De vredesbeweging ‘de derde weg’ (1951-1965)* 70-71.

⁵⁷ ‘Over de deskundigen en hun realisme (slot)’, in: *de Derde Weg* (z.j.) aldaar 3., Archief Strijd Doos 5860, map 25.

⁵⁸ ‘10 jaar N.A.V.O. – en de Derde Weg’, in: *De 3^e weg*, 24 april 1959 1-2, aldaar 2. Archief Strijd Doos 5860, map 25.

gedwarsboomd terwijl zij wel altijd het “misdadige en corrupte Batista-regiem” hadden gesteund.⁵⁹

Naast de milde uitlatingen over China en Cuba kan men stellen dat Strijd zelfs loftuitingen had voor de Sovjet-Unie. Het blijkt onder andere uit een aantal artikelen van Strijd in het PSP-blad *Bevrijding*. Hij schreef hierin over een te volgen “sociaal realisme” inzake de strategische belangen rond Turkije. De “reële visie” gaf naar idee van Strijd aan dat dit gebied aan de zuidflank van Rusland grensde en niet in Midden Amerika lag waardoor de Sovjet Unie een sterkere legitimering had in te grijpen in haar nabuur.⁶⁰ Ook liet hij zich lovend uit over de destalinisatie van Chroetsjov. Sinds zijn aantreden was de Sovjet Unie in positieve zin veranderd, zo had Strijd vernomen. Dwangarbeid zou veel minder een rol spelen in de Russische samenleving en waar – zoals Berkelaar in zijn artikel over Veenhof al aangaf – Strijd zich misschien al liet meeslepen door de economische resultaten van Stalin, was Chroetsjov voor Strijd aan het begin van zijn aantreden een soort openbaring.⁶¹ Tijdens te periode dat Strijd deel uitmaakte van de redactie van *Bevrijding* (vanaf juni 1960 tot aan juli 1963) gingen de artikelen van Strijd vaak over de Sovjet Unie en de resultaten die Chroetsjov daar had bereikt. Ook na de Hongaarse Opstand van 1956 blijft hij in dergelijke termen over Chroetsjovs werkwijze praten! Zo neemt hij in het aprilnummer van 1960 een aantal reisobservaties van de Engelse journalist Alexander Werth over de Sovjet Unie, vrij kritiekloos over. Werth schreef over creatieve vrijheid voor bijvoorbeeld schrijvers en componisten. Inmiddels zou er weer kritiek mogelijk zijn op de terreur van de NKVD en op de rol van de Sovjet Unie in de Tweede Wereldoorlog. Zo citeert Strijd een persoon die door Werth was geïnterviewd om de boodschap kernachtig weer te geven: ”Chroetsjov wordt zeer geprezen. Hij maakt het leven gelukkiger en gemakkelijker.”⁶² Stalin werd in een ander nummer inmiddels betiteld als “de slaaf [...] van zijn eigen terreur-apparaat” terwijl hij Chroetsjov loofde over het feit dat hij de partij weer liet herleven en dat door zijn toedoen de Sovjet-Unie de laatste vijf jaar onherkenbaar veranderd was. Hij zei hierover, met klem, dat men dit ook over vijf jaar van het Westen zou moeten kunnen zeggen.⁶³ Wederom was dit dus een oproep tot kritische reflectie op de eigen samenleving, maar in tegenstelling tot zijn opstelling in discussie over christendom en communisme, is hij een stuk feller en is het Derde Weg denken, zoals hij dat aanvankelijk voorstond, verdwenen.

⁵⁹ Kr. Strijd, ‘Cuba en onze democratie (1962)’, in: Strijd, *Theologie bij de tijd*, 206-209, aldaar 207.

⁶⁰ *Bevrijding*, 2 (1958) 8, 5. Archief Bevrijding, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Inventaris van het archief van de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), Pub K 10.

⁶¹ ‘Nog eens: veranderingen in Sovjet-Rusland’, *De 3e weg* (1 december 1959), Archief Strijd Doos H5855, map 2. en Berkelaar, ‘Als ge blijft slapen zijt ge allen verloren’, 7.

⁶² Kr. Strijd, in: *Bevrijding* 4 (1960) 7, 8.

⁶³ Kr. Strijd, ‘Er is meer dan de schoen van Chroetsjew. Waar gaat het over?’, in: *Bevrijding* 4 (1960) 19, 5-6.

§3.2 Christendom en communisme (2)

Een positie tussen communisme en kapitalisme nam Krijn Strijd, zoals gezegd, niet meer in. Hij zou zich steeds meer laten leiden door zijn bewondering voor het doel van het communisme. Hoewel zijn proefschrift ging over ‘de verzoeningsleer van Anselmus’ en daarmee een zuiver theologisch onderwerp had, waren een aantal van zijn stellingen politiek geladen. Zijn twaalfde stelling had betrekking op het Derde Wegdenken, met de boodschap dat men als christen pas kritiek zou mogen hebben op het totalitaire systeem, het doel-heiligt-middelen-principe als men het middel van oorlog onvoorwaardelijk afwees. De achttiende stelling was nog uitgesprokener namelijk: “Door zichzelf onder de radicale kritiek van Freud en Marx te stellen kan de kerk zich van veel waardeloze en onzuivere elementen zuiveren.”⁶⁴ Ondanks dat de achttiende stelling geen uitgewerkte theorie vertegenwoordigde, was het wel een voorteken voor een verdere radicalisering in het denken van Krijn Strijd. Tijdens een toespraak op het communistische Wereldjeugdfestival in Wenen van 1 augustus 1959 verbond Strijd de marxistische definitie van vrede met de definitie die er in de Bijbel aan wordt gegeven. Waar hij al eerder overeenkomsten zag tussen christendom en marxisme ging hij in zijn toespraken deze koppeling steeds concreter en absolueter maken.⁶⁵ Tijdens het symposium ‘De actualiteit van het Marxisme’ in 1962 profileerde hij zich wederom als een christen-marxist in wording. Het feit dat Marx in zijn methode de godsdienst afwees wilde voor Strijd niet betekenen dat in een levensbeschouwing het christendom niet zou kunnen bestaan naast het marxisme. Uit de Bijbel haalde hij de profeten Micha en Amos aan die in naam van God tegen het sociale onrecht streden: “Zij [Micha en Amos, WK] keren zich fel tegen de bezitters, die zich niets aantrekken van de niet-bezittenen.” Ook zag Strijd de klassenstrijd niet als verouderd begrip maar als heel actueel, waarbij hij verwees naar de situaties van Algerije, Angola, Zuid Afrika en de VS. De daden van Martin Luther King tegen de apartheid noemde hij hierbij als het enige goede voorbeeld van deze geweldloze klassenstrijd op basis van het evangelie.⁶⁶ De geweldloosheid miste Strijd echter in veel van deze andere bewegingen.

Krijn Strijd bleef ondanks deze revolutionaire retoriek kritisch naar de maatschappelijke en politieke positie van de kerken kijken en niet alleen in eigen land. Dit was terug te zien in een toespraak die Strijd hield tijdens de Praagse Vredesconferentie in 1960. Deze conferentie was in 1958 opgericht als oecumenisch initiatief om de westerse en oosterse - vooral protestantse - kerken nader tot elkaar te brengen. Nadat de grote naam van de conferentie de Tsjechische

⁶⁴ Kr. Strijd, *Structuur en inhoud van Anselmus' "Cur deus homo"* (Assen 1958) STELLINGEN XII en XVIII.

⁶⁵ *Wat is vrede? Toespraak gehouden op zaterdag 1 augustus 1959 bij het "Treffen junger Christen" op het Wereldjeugdfestival te Wenen.* Archief Strijd Doos H5855, map 2.

⁶⁶ Kr. Strijd, *Christendom en Marxisme*, in: *De actualiteit van Marx, een symposium* (Den Haag 1962) 84-105. 87, 90 en 96. Archief Strijd Doos H5855, map 2.

theoloog Hromadka het publiek had toegesproken met verbroederende woorden, zette Strijd met zijn toespraak de Conferentie op scherp door onder andere Hromadka te bekritisieren. Hij vroeg zich af waarom de kerken in de Oostbloklanden niet demonstreerden tegen de plaatsing van atoombewapening in hun land van Sovjet-zijde. Ook had hij kritiek op het feit dat de kerken de prestaties van het Rode Leger verheerlijkten. De stemming van de conferentie zou omslaan waarna een verslag van de conferentie nog maar net gepubliceerd mocht worden, nota bene op instigatie van Hromadka zelf.⁶⁷

Het is duidelijk dat Krijn Strijd in de periode 1951-1966 toegewijd was aan het geweldloze karakter van het verzet, echter in zijn politieke statements en voorkeur volgde hij lang niet altijd de principiële Derde Weg. In concrete politieke situaties verkoos hij steeds eerder de kant van het revolutionaire regime dan dat van het Westerse kapitalisme. Voor Strijd begonnen christendom en marxisme steeds meer overeenkomsten te vertonen in zowel doel als middelen. Sociaal-economische gerechtigheid werd voor Strijd steeds meer gemotiveerd op marxistische gronden wat bijvoorbeeld uit de achttiende prikkelende stelling van zijn proefschrift bleek.

---

⁶⁷ E. D. J. de Jongh, *Hannes de Graaf: een leven van bevrijding* (Kampen 2004), 453.

Hoofdstuk 4

Onverbreekelijke eenheid (1965-1976)

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling binnen het gedachtegoed van Krijn Strijd besproken vanaf 1965, het jaar van de provobeweging en tegelijkertijd het begin van de opbloei van de bande-bom-beweging tot aan zijn afscheidscollege over ‘Marxistische Vorverständnis’ in 1976.⁶⁸ Ik zal eerst ingaan op de wijze waarop Strijd zich eind jaren zestig profileerde als voorganger in de vredesbeweging waarna ik zijn twee belangrijke theorieën, ‘Geweldloze weerbaarheid’ en ‘Marxistische Vorverständnis’, behandel.

Ondanks de geringe aantallen deelnemers aan zowel de provo- als de vredesbeweging droegen zij bij aan de vorming van een tot op heden dominant tijdsbeeld van de jaren zestig.⁶⁹ In de politiek lieten deze protestbewegingen ook hun sporen na. Nieuw Links werd binnen de PvdA een belangrijke beweging die streefde naar uittreden uit de NAVO, naar een kritischere opstelling ten opzichte van de Vietnamoorlog, naar expliciete polarisatie ten opzichte van de confessionele partijen en naar een verregaande democratisering op universiteiten. Nieuwe partijen als D66 en de Politieke Partij Radikalen (PPR) (opgericht in 1968) pleitten voor structurele veranderingen in de samenleving en ook binnen in de PSP was er een revolutionair-socialisme dat de boventoon voerde.⁷⁰ Het marxisme en anarchisme raakten in zwang bij zowel een groter wordend studerend deel van de bevolking als bij een deel van de politieke en religieuze elite. Deze ontwikkelingen gingen gepaard met een afnemend kerkbezoek en het doorzetten van de ontzuiling.⁷¹

§4.1 Vietnam en kernwapens

Toen in Vietnam in maart 1965 *Operation Rolling Thunder* van start ging en hiermee de Vietnamoorlog door middel van luchtbombardementen werd geïntensiveerd, klonken er protestgeluiden vanuit verschillende Westerse samenlevingen.⁷² Zo hield Krijn Strijd bij de paasviering van 1965 een toespraak op de VPRO-radio waarin hij de mensen kritisch

⁶⁸ Everts en Walraven, *Vredesbeweging*, 43.

⁶⁹ J. Woltjer, *Recent verleden* (Amsterdam 1992), 348-351. De grootste vredesdemonstratie was de paasmars van 1966 waar zesduizend mensen aan deelnamen.

⁷⁰ P. Lucardie, e.a., *Verloren illusie geslaagde fusie? : GroenLinks in historisch en sociologisch perspectief* (Leiden 1999) 34.

⁷¹ Aerts, De Liagre Böhl, De Rooy en Te Velde, *Land van kleine gebaren*, 298; vgl. Meijering, *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw*, 401-409 en Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 332-336.

⁷² Zo belandde het anti-Vietnamoorlognummer *Eve of Destruction* van de Amerikaanse zanger Berry McGuire in september 1965 op nummer één in de Amerikaanse Billboard Hot 100. Dat tot dan toe een dergelijk expliciet anti-Vietnamoorlognummer nog nooit zo ver gekomen was in de VS, geeft een goed indicatie van een veranderende publieke opinie tegenover de Vietnamoorlog.

voorspiegelde dat hoewel men elk jaar netjes naar de Matthäus-passion luisterde en geïnteresseerd de preek met Pasen aanhoorde, de Vietnamoorlog stilzwijgend goed werd gekeurd en dat mensen er dus eigenlijk een dubbele moraal op na hielden.⁷³ Hierop volgend hielp Strijd ook bij het organiseren van anti-Vietnamdemonstraties, oecumenische bijeenkomsten, waar zowel een pater (Jan van Kilsdonk) als een gereformeerde dominee (Ernst Nagel) in meeliepen. Krijn Strijd verdedigde tijdens één van de deze demonstraties in een toespraak dit bevrijdende geweld daar dit geweld een reactie zou zijn op het feit dat de VS hen geen vrijheid wilde geven. Net als zijn stellingname in het Koude Oorlogdebat moest het Westen ook in deze kwestie de eerste stap zetten richting de vrede.⁷⁴ Dat Strijd verder radicaliseerde bleek uit een andere preek met de speerpunten “geen spreiding van kernwapens” en “spreiding van welvaart”. Strijd betoogde dat er spreiding van welvaart in de ontwikkelingslanden moest komen. Ontwikkelingshulp was echter naar zijn idee niet voldoende om dit te bewerkstelligen. Hij riep op tot een “christelijke pressure-group” die gevormd moest worden om sociaal-economische veranderingen te bewerkstelligen.⁷⁵ Uit een brief van Aktiegroep “Kerstmis” aan Strijd bleek zelfs dat Strijd het idee had opgevat om in hongerstaking te gaan van 23 t/m 26 december 1967. Helaas geven noch het archief van Strijd, noch secundaire literatuur uitsluitsel of deze hongerstaking ook daadwerkelijk plaatsgevonden heeft.⁷⁶ Dat voor Strijd ‘radicale revolutie’ een serieuze zaak was en dat hij echt bezorgd was over de toekomst van de wereld bleek uit zijn intieme briefwisseling met Jan Buskes. Zo schreef hij in 1968: “Ik raak hoe langer hoe meer onder de indruk van de verslechtering van de wereldsituatie.”⁷⁷ En over de noodzakelijkheid van de radicaliteit zei hij in 1971: “We zitten midden in enorme veranderingen waar we zonder radicale polariteits-zwenkingen niet doorheen komen.”⁷⁸ In 1974 vroeg Strijd zich zelfs twijfelend af of er nog iets overgebleven was van zijn pastorale aanpak in bijvoorbeeld Hengelo of Den Bosch aangezien hij zich er steeds meer realiseerde dat het een “uitermate moeilijke zaak” was geworden om mensen voor zijn geweldloze revolutie te winnen.⁷⁹

§4.2 Van radicale verandering tot revolutie

---

⁷³ ‘Om recht en menselijkheid. I. Gespleten bestaan’, *VPRO-radio* (28 maart 1965), Archief Strijd Doos H5864, map 37.

⁷⁴ Kr. Strijd, ‘Vietnam-kerstdemonstratie (1966)’, in: *Theologie bij de tijd* 210-211, aldaar 210.

⁷⁵ ‘Een nieuw ABC’, in: *Preek in de Thomaskerk te Amsterdam* (Zondag 8 oktober 1967), 4, Archief Strijd Doos H5862, map 32.

⁷⁶ *Brief 11-10-1967 van Aktiegroep “Kerstmis ’67” aan Krijn Strijd*, Archief Strijd Doos H5861, map 28.

⁷⁷ *Brief van Kr. Strijd aan J.J. Buskes 6 september 1968*, Archief Buskes, Nr. 239.

⁷⁸ *Brief van Kr. Strijd aan J.J. Buskes 13 februari 1971*, Ibidem.

⁷⁹ *Brief van Kr. Strijd aan J.J. Buskes 29 december 1974*, Ibidem.

Zijn hoogleraarschap en activiteiten in de theorievorming rond zijn gedachtegoed liepen parallel met het steeds meer solide worden van het vertrouwen van Krijn Strijd in een marxistische maatschappijanalyse.⁸⁰

Binnen Kerk en Vrede, waar Strijd een belangrijke rol was blijven spelen, vond vanaf 1965 een gelijksoortige radicale ontwikkeling plaats als binnen de progressieve politieke partijen. Steeds moeilijker werd het voor de Kerk en Vrede prominenten om het revolutionaire en anti-kapitalistische verzet geheel af te wijzen. Zo ontstond discussie hierover tussen Maria Snethlage en Herman Heering, waarbij Heering degene was die de nieuwe ontwikkeling verpersoonlijkte.⁸¹ Het probleem van revolutionair geweld zou ook een terugkerend onderwerp worden in de geschriften die Strijd gedurende zijn hoogleraarschap publiceerde. Geweldloze weerbaarheid was een begrip dat al langer in kringen van Kerk en Vrede gebruikt werd. Zo was in 1965 een rapport ‘geweldloze weerbaarheid’ gepubliceerd van de hand van een commissie waar Strijd deel van uitmaakte. In dit rapport werd communisme en nationaalsocialisme niet op een lijn gesteld en tegelijkertijd werd ervan uitgegaan dat de Russen oprecht streefden naar “vreedzame coëxistentie”. Tot slot werd nog wel toegevoegd dat het ontkennen van een mogelijke toekomstige overheersing door de Sovjet-Unie niet mogelijk was. Ook dit gevaar moest met geweldloze middelen gekeerd worden.⁸² Deze laatste opmerking zal vermoedelijk niet een toevoeging zijn geweest van Krijn Strijd aangezien deze in zijn werken nergens de doem van een mogelijke communistische overheersing heeft geschetst. De voornaamste bron van inspiratie van Krijn Strijd voor zijn geweldloze weerbaarheid was de in 1971 opgerichte Chileense katholieke beweging ‘Christenen voor het Socialisme’ met hun bevrijdingstheologie en de hieraan gelieerde Peruviaanse bevrijdingstheoloog en priester Gutierrez.⁸³ Met nieuwe sociale Bijbellezing probeerden zij op geweldloze wijze structurele verandering aan te brengen in Midden- en Zuid Amerika gedurende een periode van veel gewelddadige dictatoriale regimes.⁸⁴ Ook Karl Barth had in Strijds theologie een belangrijke betekenis aangezien Strijd in zijn denken, net als Barth, aangaf dat de levenshouding van de mens gelijk behoorde te zijn aan het “existeren van Christus”.⁸⁵ Allereerst sprak Strijd over twee uitgangspunten van geweldloze weerbaarheid:

---

⁸⁰ Hennecke, ‘Barth??’, 245. Hennecke geeft aan dat Strijd al vanaf 1963 bezig was met het ontwikkelen van een eigen theologie echter de theorie over marxisme en christendom heeft Strijd pas aan het einde van de jaren zestig en in het begin van de jaren zeventig tentoongespreid, en Heering, Noordegraaf en Zeldenrust, *Hannes de Graaf 1911-1991*, 27.

⁸¹ J. Hofman en G. van Walraven, *Kerk & Vrede over sociale verdediging 1924-1984 historisch overzicht* (Amersfoort 1985) 44-45.

⁸² Ibidem, 35, 38 en 39.

⁸³ E. D. J. de Jongh, *Buskes : dominee van het volk, biografie* (Kampen 1999), 436-437.

⁸⁴ L. Abicht, ‘Christenen voor het socialisme, socialisten voor het christendom?’, in: *Streven*, 65-1 (1998) 70-72, aldaar 70.

⁸⁵ Hennecke, *Barth??*, 246.

“onrecht mag niet blijven bestaan [...] en: in het gebruik van geweld hebben wij geen vertrouwen.”⁸⁶ Strijd probeerde met het boek ‘Geweldloze weerbaarheid’ tot een nieuw model van verzet tegen het onrecht in de wereld te komen.⁸⁷ In zijn beoordeling van het geweld was hij echter niet consequent aangezien hij onderscheid maakt tussen repressief geweld en selecterend geweld. Later vergeleek hij dit met het onderscheid tussen onderdrukkers en onderdrukten of tussen overheersers en overheersten. Het selectieve of revolutionaire geweld – waar hij het geweld van Che Guevara en de priester Camilo Torres onder rekent – keerde zich tegen het onrecht terwijl het repressieve of structurele geweld juist werd gebruikt voor dit onrecht en elke dag duizenden slachtoffers maakte.⁸⁸ Geweldloze weerbaarheid, zo redeneerde Strijd, kon niet bestaan zonder sociale revolutie en mensen die geweldloosheid preken zonder sociale revolutie zijn dan ook verdacht. Bij de sociale revolutie van Strijd ging het om de herverdeling van de macht en het ontnemen van het absolute beslissingsrecht van de heersende klasse die de mogelijkheid heeft tot het gebruiken van structureel geweld.⁸⁹ Idealiter zag hij geweldloze weerbaarheid als iets structureels in de samenleving. “Geweldloze weerbaarheid heeft, van het begin aan, analyse, strategie, planning, training, [en, WK] financiering nodig.”⁹⁰ Hij riep op tot navolging van de geweldloze revolutionair Christus waarmee in theorie en praktijk noodzakelijke veranderingen aan de orde gesteld zou worden en hoopte daarnaast op een toekomstige politieke theologie die zich met geweldloze weerbaarheid moet gaan bezighouden. Strijd noemde wederom Martin Luther King en nu ook Mahadma Gandhi als positieve voorbeelden en tevens stelde hij vast dat de Black Panthers de gewelddadige negatieve zijde vormen van het verzet tegen onderdrukking. Ook geweldloos verzet in Noorwegen tijdens de Tweede Wereldoorlog en het Tsjechische geweldloze verzet uit 1968 beoordeelde Strijd positief. Met het noemen van dit laatste verzet nam Strijd afstand van zijn sympathie voor de Sovjet Unie, een sympathie die met de Praagse vredesconferentie al tanende was.⁹¹ De verandering in zijn houding zou hij later in een interview zelf bevestigen.⁹²

Na ‘geweldloze weerbaarheid’ was Krijn Strijd nog niet klaar met zijn theorievorming rond christendom en marxisme. In 1976 hield hij een afscheidsrede over zijn ‘Marxistische Vorverständnis’ een term waarmee hij zijn uiteindelijk theorie over de ideale levenshouding van de mens verwoordde. Onder ‘Vorverständnis’ verstond Strijd “[...] een bepaald inzicht, een

---

⁸⁶ Strijd, *Geweldloze weerbaarheid*, 14.

⁸⁷ *Ibidem*, 14.

⁸⁸ *Ibidem*, 88.

⁸⁹ *Ibidem*, 136.

⁹⁰ *Ibidem*, 147.

⁹¹ *Ibidem*, 14 en 153.

⁹² R. Bartlema, ‘Opmerkelijk theoloog prof. Strijd nam afscheid van universiteit’, in: *Folia Civitatis* 30-10, (30 oktober 1976). 9., Archief Strijd Doos H5862, map 32.

grondhouding, een bewuste keuze, een visie die het theologisch bezig zijn – theoretisch en praktisch – beslissend beïnvloedt.”⁹³ Strijd beschouwde het “economisch-sociaal-politieke” als de belangrijkste elementen voor Vorverständnis aangezien deze factoren het meest van invloed waren op zijn theologie.⁹⁴ De inspiratie van het marxisme betekende dat men voor praktische kwesties maar ook voor ethische vragen in de geest van Marx altijd een kritische houding diende te hebben ten opzichte van machtsverhoudingen, democratie en het gebruik van geweld. Deze grondhouding koppelde Strijd, als vrijzinnig theoloog en predikant, aan de kritiek vanuit de Tenach en het Evangelie. Deze kritiek was noodzakelijk om de mens scherp te houden zodat het land niet in de greep zou worden gehouden door een officiële ideologie, die van het marxisme/leninisme.⁹⁵ Hij sloot uiteindelijk zijn afscheidscollege en daarmee eigenlijk zijn wetenschappelijke carrière af met de woorden: “Alles in één samenvattend zou ik willen zeggen: voor zover ik iets van onze tijd versta en van de theologie en van de kerken en van het christendom, kan een marxistisch Vorverständnis een constructief-revolutionaire invloed hebben op de theologie, op theorie, praktijk, en op het samengaan van die beide in de praxis.”⁹⁶ Dat Strijd op het einde van zijn carrière niet alleen in zijn theorie maar ook in de praktijk was geradicaliseerd bleek bij zijn opvolging aan de Universiteit van Amsterdam. Hij verzette zich tegen de benoeming van de gematigd linkse theoloog W. E. Verdonk aangezien Verdonk nooit zijn stelling uit zijn proefschrift had herroepen waarin hij het aannemen van de marxistische leer van de klassenstrijd door de kerk afwees.⁹⁷

De koppeling van theologie aan de maatschappij is iets waar Strijd vanaf het begin van zijn landelijke carrière al mee bezig was en waarmee hij ook zou eindigen. Zijn revolutionaire theologische houding was iets wat in de loop der jaren gevormd was in zijn zoektocht naar gerechtigheid en mede door zijn participatie in de anti-Vietnamoorlog- en anti-kernwapenbeweging en onder invloed van de bevrijdingstheologie, radicaliseerde Krijn Strijd tot christenmarxist. Naar zijn overtuiging zou de mens in zijn leven zich op basis van een kritische Bijbellezing moeten inzetten voor structurele politieke, economische en sociale veranderingen om te streven naar gerechtigheid.

---

⁹³ Kr. Strijd, De noodzaak van een marxistisch Vorverständnis voor de theologie: Afscheidscollege van Prof. Dr. Kr. Strijd. (Amsterdam 16 oktober 1976) 1-2. (ongepubliceerd).

⁹⁴ Ibidem, 7.

⁹⁵ Ibidem, 15-16.

⁹⁶ Ibidem, 19. Praxis is een marxistisch begrip. Marx probeerde met dit begrip in filosofisch opzicht een (noodzakelijk) proces van verandering in de wereld te omvatten

⁹⁷ Meijering, *Het Nederlandse christendom in de twintigste eeuw*, 481.

Conclusie

Krijn Strijd was gedurende zijn gehele carrière op zoek naar de juiste manier om gerechtigheid te vinden in de samenleving. Waar gerechtigheid een breed woord is kan het ook zo geïnterpreteerd worden. Geweldloosheid, vrij zijn van overheersing en een eerlijke verdeling van economische en politieke middelen waren onderdeel van deze gerechtigheid en het streven hiernaar zou gedurende zijn carrière vanaf 1945 zijn levensbeschouwing vormgeven. De uitgangspunten zouden zich in de loop van zijn carrière radicaliseren en revolutionaire vormen aannemen. De driepoot christendom, marxisme, pacifisme was in het begin vrij onvast. Strijd had een interesse in het communisme en gebruikte zijn kritiek op het communisme vooral om het westerse christendom te bekritisieren in haar passiviteit en volgzaamheid in oorlogskwesties als de Tweede Wereldoorlog, Indonesië maar ook in zaken als de sociale kwestie. Het ontstaan en opkomst van het communisme zag hij als reactie op de nalatigheid van de kerk. Spanning was er echter ook tussen zijn pacifisme en zijn waardering voor het communisme. Hij wees op positieve resultaten die Stalin behaald had op gebied van onderwijs en industrialisatie terwijl hij aan de andere kant de terreur van de NKVD afkeurde. Bij de Derde Weg zou Krijn Strijd in contact komen met veel pacifistisch socialisten. Waar hij in het begin tot de principiële grondleggers van de beweging behoorde ontwikkelde hij zich later tot een communistensympathisant, wat meerdere malen tot commotie leidde. Maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in de loop van de jaren zestig met de ban-de-bombeweging, een opleving van de vredesbeweging en een polarisering in het politieke landschap zouden voor revolutionaire tendensen in de samenleving zorgen. Krijn Strijd ging zich in deze periode steeds meer bezighouden met revolutionaire bewegingen in vooral Zuid Amerika. Eind jaren vijftig ging dat om Cuba waarna hij begin jaren zeventig onder invloed van de theoloog Gutierrez en de Christenen voor Socialisme uit Chili zich liet winnen voor de zaak van de geweldloze revolutionair-marxistische beweging. Inmiddels maakte hij in zijn boek *Geweldloze weerbaarheid* onderscheid tussen repressief en selectief geweld waardoor hij de revolutionaire daden van Che Guevara niet geheel afkeurde. In een periode van revolutionaire retoriek en idealen radicaliseerde Strijd. Geweldloze weerbaarheid was nog steeds dat wat Strijd predikte alleen in de praktijk was het moeilijk om dat volledig te betrekken op de opgekomen revolutionaire bewegingen. Gandhi en Martin Luther King waren voor Strijd positieve voorbeelden maar hij noemde ook het Tsjechische geweldloze verzet in 1968. Met dat laatste liet Strijd zijn milde houding ten opzichte van de Sovjet-Unie los en distantieerde hij zich definitief van de bestaande communistische staatsideologie. Strijd borduurde in 1976 verder op deze theorie met zijn afscheidscollege *Marxistische Vorverständnis*. Geweldloze weerbaarheid zou in deze

theorie onderdeel worden van een meer omvattende economische, politieke en sociale grondhouding. In deze Vorverständnis waren christendom, marxisme en pacifisme onlosmakelijk met elkaar verbonden. In de grondhouding moest gestreefd worden naar de sociale revolutie, iets waar men zich vooral op politiek, economisch en sociaal vlak mee zou moeten bezighouden. Op deze marxistische benadering moest men kritiek vanuit de Tenach en het Evangelie uitoefenen om een officiële staatsideologie te voorkomen.

Krijn Strijd heeft geprobeerd om zijn geweldloosheid gedurende zijn carrière zoveel mogelijk trouw te blijven, echter naar mate hij zich meer ging identificeren met revolutionaire bewegingen kon hij hierdoor moeilijker dit geweld radicaal afwijzen. Ook in het uitgangspunt van de communistische regimes kon hij zich in eerste instantie vinden aangezien zij in naam streefden naar de door hem zo verlangde politieke, sociale en economische gerechtigheid. Het gedachtegoed van Krijn Strijd zou zich gedurende de jaren vijftig, zestig en zeventig uitkristalliseren en in zijn geval radicaliseren door externe invloeden (politieke, sociale en religieuze bewegingen), maar het maakte onderdeel uit van een grotere zoektocht naar deze gerechtigheid. Met zijn maatschappelijk betrokken statements, publicaties en initiatieven gaf hij hier constant blijk van. Of het nu landgenoten, Indonesiërs, Algerijnen, Papoea's, Cubanen, Angolezen of Vietnamezen waren, Krijn Strijd streed geweldloos voor gerechtigheid.

Literatuurlijst

Secundaire literatuur

Aerts, R., Liagre Böhl, de, H., Rooy, de, P. en Velde, te, H., *Land van kleine gebaren: een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999)

Abicht, L., 'Christenen voor het socialisme, socialisten voor het christendom?', in: *Streven*, 65-1 (1998) 70-72.

Berkelaar, W., *Het communisme en Veenhof*, (ongepubliceerd artikel 2008).

Boomen, van den, G., *Honderd jaar vredesbeweging in Nederland: van socialisten tegen oorlog tot vrouwen voor vrede* (Amstelveen 1983).

Denekamp, P. en Noordegraaf, H., 'De geschiedenis van 'rooie dominees' in Nederland'; in: *Onvoltooid verleden* 16 (2002).

Denekamp, P. e.a., *Onstuimig maar geduldig* (Amsterdam 1987).

Eijnatten, van, J. en Lieburg, van, F., *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum 2005).

Everts, Ph. P. en Walraven, G., *De Vredesbeweging* (Utrecht 1984)

Hennecke, S., 'Barth???' Twee vrijzinnige portretten met commentaar en nabeschuiving', in: *Kerk en Theologie* 59-3 (juli 2008) 230-248.

Hofman, J. en Walraven, van, G., *Kerk & Vrede over sociale verdediging 1924-1984 historisch overzicht* (Amersfoort 1985).

Jongh, de, E. D. J., *Buskes : dominee van het volk, biografie* (Kampen 1999).

Jongh, de E. D. J., *Hannes de Graaf: een leven van bevrijding* (Kampen 2004).

Land, van der, L., *Het ontstaan van de Pacifistisch Socialistische partij* (Amsterdam 1962).

Langeveld, H. J., *Protestants en progressief: De Christelijk-Democratische Unie 1926-1946* (Den Haag 1989).

Langeveld, H. J., 'KUIJPER, Abraham', in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* (2002).

Lankhorst, P., *De vredesbeweging 'de derde weg' (1951-1965): een doorlopende tweestrijd* (Amsterdam 1973).

Leijser, R., 'Derde Weg, christelijk anti-militarisme en pacifistisch-socialisme', in: Divendal, J. e.a., *Nederland, links en de Koude Oorlog: Breuken en bruggen* (Amsterdam 1982), 99-116.

Lucardie, P., e.a., *Verloren illusie geslaagde fusie? : GroenLinks in historisch en sociologisch perspectief* (Leiden 1999).

Meijering, E. *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2007).

Noordegraaf, H., 'Scheiding der geesten: over revolutie en geweld in 1920'; in: *Onvoltooid verleden* 10 (2000).

Noordegraaf, H., 'Strijd, Krijn', in: *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme Deel 6* (Kampen 2006) 301-304.

Noordegraaf, H., 'Willem Banning: Anticommunist zonder hysterie', in: G. Harinck (red.), *Strijd om de ziel: Christendom en communisme in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2007) 17-25.

Schuursma, R., *Jaren van opgang* (Amsterdam 2000).

Verkuil, I. D. *De grote illusie : de Nederlandse vredesbeweging na 1945* (1988).

Wetenschappelijk Bureau van de PSP, *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam 1982).

Wijne, J.S., *De bergrede en het socialisme* (Den Haag 1996).

Woltjer, J., *Recent verleden* (Amsterdam 1992).

Zondergeld, G., 'Linkse dissenters in de Koude Oorlog: de Socialistische Unie (1950-1957)'; in: *Goed en kwaad : vijftien opstellen, van facisme tot pacifisme, van Rudolf Steiner tot Colijn* (Antwerpen en Apeldoorn 2002), 195-211.

Primaire literatuur

Strijd, Kr. *Wat heeft de kerk nu te zeggen over Duitsland, Communisme, Oorlog, Indonesië* (Amsterdam 1948).

Strijd, Kr. *Christendom en Communisme* (Amsterdam 1951).

Strijd, Kr. 'De derde weg', in: *Wending* 6 (1951) 635-647.

Kr. Strijd, *Structuur en inhoud van Anselmus' "Cur deus homo"* (Assen 1958)

Strijd, Kr. *Geweldloze weerbaarheid* (Kampen 1974).

Strijd, Kr. *De noodzaak van een marxistisch Verstandnis voor de theologie: Afscheidscollege van Prof. Dr. Kr. Strijd*. 16 oktober 1976 (ongepubliceerd).

Strijd, Kr. *Theologie bij de tijd* (Amsterdam 1976).

Geraadpleegde archieven.

Archief Kr. Strijd (Historisch Documentatie Centrum van de Vrije Universiteit. In bruikleen van het Utrechts Archief)
Niet-geïntariseerd.

Archief J.J. Buskes (Historisch Documentatie Centrum van de Vrije Universiteit) *Archiefnummer 291 Nr. 239 Stukken betreffende Krijn Strijd (1945-1976).*

Archief Bevrijding (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG)), *Inventaris van het archief van de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP)*
Pub K 10.

Website

A. van den Oord, http://home.hetnet.nl/~advandenoord/biografieen/strijd_K.html (5-8-2008).
Website van uitgeverij Van den Oord, waar ook Krijn Strijd zijn boeken publiceerd. Ad van den Oord geeft een korte biografie met een aantal anekdotes die betrouwbaar overkomen mede door het gebruik van een notenapparaat.